

12. Русинов Г.Б. Цит. работа. – С. 66. 13. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. – М., 1974. – С. 130– 131. 14. Статистичний щорічник України за 2007 рік. / За ред. О.Г. Осауленка. – К.2008. – С. 516.

С. Г. МІЩЕНКО

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Анализируются основные принципы деятельности органов криминальной юстиции в противодействии преступности как основные, исходные положения, которые определяют ее сущность и организацию в процессе криминального судопроизводства.

The author analyzes the main principles of criminal justice agencies activities against a criminality, the main determining points of the organization and the essence of criminal justice in criminal judicial proceeding.

Досліджуючи проблеми діяльності органів дізнання, слідства, прокуратури і суду, слід зазначити, що ця діяльність не тільки регламентується певними нормами кримінально-процесуального права, а й базується на відповідних правових принципах. Принцип у загальнонауковому розумінні – це основне вихідне положення теорії, вчення, головне правило, засади діяльності¹. У загальнонауковому сенсі принцип постає як теоретичне узагальнення найбільш типового, що констатує та виражає закономірність, яка покладена в основу пізнання взагалі або певної галузі знання. Що ж до практичної діяльності, то принцип означає одну з основних вимог, якій повинна відповідати дана діяльність².

Правові норми, які визначають сутність та напрями діяльності органів кримінальної юстиції, що здійснюють протидію злочинності, зумовлені закономірностями суспільного та державного устрою.

Із сутності поняття принципу випливає, що принципами кримінальної юстиції є не будь-які положення, якій певною мірою характеризують організацію та діяльність органів дізнання, слідства, прокуратури та судів. Щоб стати такими принципами, відповідні положення повинні визначати в організації та діяльності органів кримінальної юстиції головні, вихідні засади, з яких, у свою чергу, мають впливати положення конкретного характеру. Саме тому принципи кримінальної юстиції – це ті положення, що визначають основний зміст конкретних правових норм та діяльності, здійснюваної на їх основі.

Принципи діяльності органів кримінальної юстиції поєднують у собі об'єктивне і суб'єктивне³. Система принципів діяльності органів кримінальної юстиції об'єктивна, адже кримінально-процесуальні норми відображають об'єктивні закономірності кримінально-правових відносин, що виникають у процесі протидії органів кримінальної юстиції злочинності. Водночас система принципів діяльності органів кримінальної юстиції суб'єктивна, тому що будь-яка діяльність регламентується нормами права, а діяльність органів кримінальної юстиції щодо протидії злочинності регулюється кримінально-процесуальним законодавством, що є продуктом свідомої творчості законодавця.

У наукових дослідженнях проблем, пов'язаних з принципами діяльності органів кримінальної юстиції, висловлюються різні точки зору. Проте вони схожі в одному: принципи – загальні керівні положення, на яких будується діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. Проте думки вчених суттєво відрізняються при вирішенні питання: чи повинні ці загальні керівні положення бути закріплені на законодавчому рівні, чи взагалі залишаться тільки ідеями і визначатимуть діяльність всієї системи органів кримінальної юстиції?

Вирішуючи цю проблему, більшість учених-процесуалістів вважають, що принципами кримінальної юстиції є лише ті керівні загальні положення, котрі об'єктивно відображають її зміст і які отримали своє законодавче закріплення у нормах права⁴. Таке бачення є найбільш правильним, оскільки кримінально-процесуальна діяльність органів кримінальної юстиції може здійснюватися тільки на засадах та у нормах, передбачених законом. Відповідно й основні положення, відповідно до яких здійснюється ця діяльність, також повинні бути закріплені законодавчо. Бо ніякі ідеї самі по собі не можуть врегульовувати правові дії та правові відносини доти, доки вони не отримають державно-владного, а тому загальнообов'язкового характеру, іншими словами, доки вони не стануть правовими нормами.

Прихильники іншої точки зору, виходячи з правильних позицій, що загальні керівні ідеї, котрі відображають об'єктивні закономірності суспільного розвитку, як правило, значно випереджають у часі факт законодавчого закріплення, забувають про те, що правову діяльність і правовідносини жодні ідеї у чистому вигляді врегульовувати не можуть. Нехтування цим положенням і приводить їх до хибних висновків. Таку хибну точку зору висловив В.Т. Томін, хоча можливість реалізації принципів кримінального процесу без закріплення їх у нормах права задовго до нього відстоював С.Я. Савицький⁵.

Обов'язкового характеру в правовому сенсі ці ідеї (принципи) набувають лише після їхнього закріплення як правових норм, хоча сам спосіб формулювання і закріплення цих ідей у правових актах може бути різний⁶.

Істотний внесок у розробку теоретико-правових аспектів цієї проблематики здійснили ряд вчених-правознавців, зокрема Т.Н. Добровольська, Є.Г. Коваленко, Я.О. Мотовиловкер, Г.С. Касумов, А.Л. Ривлін, В.Я. Чеканов та ін. Зокрема, М.С. Строгович вважав, що під принципами слід розуміти найважливіші правові положення, на яких ґрунтується кримінальний процес⁷. А.Л. Ривлін, аналізуючи принципи кримінальної юстиції на рівні теоретико-правового сприйняття, зазначав, що вони регламентують найбільш загальні та важливі сфери організації і діяльності органів правосуддя⁸.

Досить цікаві та змістовні ідеї щодо принципів кримінальної юстиції висунув учений-процесуаліст Я.О. Мотовиловкер: вони, по своїй суті, закріплюють основні засади діяльності органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, їх права і обов'язки і виражають їх найбільш важливі риси⁹. Водночас є такі наукові праці, де також висвітлюються проблеми принципів кримінального судочинства, які не відрізняються новим баченням цих питань. Прикладом може бути визначення критеріїв кримінально-процесуальних принципів, запропоноване Ч.С. Касумовим. На його думку, принцип – це основоположна засада, яка визначає не тільки сутність та зміст усього кримінального процесу, а й зумовлює його характерні ознаки¹⁰.

На думку Є. Г. Коваленка, основною характерною ознакою принципів кримінальної юстиції є те, що вони повинні мати нормативний характер¹¹. Автор

погоджується також з баченням І.В. Тирічева, який вважає, що нормативність – це найважливіша властивість принципів, невід’ємна частина кримінального процесу як особливого виду процесуальної діяльності¹². Підсумовуючи, необхідно, на нашу думку, виділити і певні критерії щодо принципів кримінальної юстиції. До таких критеріїв слід віднести: 1) основа формування діяльності всієї системи органів кримінальної юстиції, закріплення основних засад діяльності органів кримінальної юстиції, що протидіють злочинності; 2) найбільш повне вираження змісту кримінально-процесуального законодавства; 3) поширення дії на всі стадії кримінального процесу; 4) визначення теоретико-правових засад державної політики у сфері протидії злочинності; 5) здійснення охоронної та регулятивної функцій щодо всіх кримінально-процесуальних норм.

Отже, принципи кримінальної юстиції – це закріплені законодавством основні, вихідні положення, що визначають сутність організації та діяльності органів кримінальної юстиції щодо здійснення кримінального судочинства з широким застосуванням примусових заходів процесуального характеру. Принципи кримінальної юстиції знаходять нормативне закріплення у законодавчих актах, зокрема в Конституції України, кримінально-процесуальному законодавстві.

Аналіз діючого кримінально-процесуального законодавства свідчить, що закріплення у законі принципів кримінальної юстиції має два аспекти. Принципи кримінальної юстиції переважно визначають сутність організації і діяльності державних органів щодо розкриття та розслідування, забезпечення правильного застосування закону, щоб кожна особа, яка вчинила злочин, була справедливо покарана і щоб жоден невинуватий не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений, і отримують пряме й повне закріплення в окремій нормі закону¹³. Водночас зміст закону формує низка правових норм, кожна з яких формулює тільки окрему складову відповідного принципу.

Прикладом законодавчого закріплення одного із принципів кримінальної юстиції в окремій нормі може бути, зокрема, ст. 16 КПК України, яка встановлює здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин¹⁴.

Ще один приклад – принцип об’єктивної істини, що отримав законодавче закріплення у ст. 22, 41, 67 КПК України.

Розглядаючи співвідношення між принципами кримінальної юстиції та нормами, у яких вони знаходять своє законодавче закріплення, слід відзначити їх відмінність. Норми розкривають внутрішню структуру кримінально-процесуальної діяльності, яка складається із діяльності, що породжує правовідносини між суб’єктами кримінальної юстиції, наділених різними і лише кожному із них притаманними процесуальними правами і обов’язками, а принципи визначають сутність всієї кримінально-процесуальної діяльності органів кримінальної юстиції, її соціальну спрямованість на протидію злочинності в суспільстві.

Принципи кримінальної юстиції виступають як найбільш узагальнені норми організації та діяльності органів попереднього слідства, дізнання, судів загальної юрисдикції та прокуратури, що наділені державою спеціальними повноваженнями щодо здійснення кримінального судочинства з широким застосуванням примусових заходів процесуального характеру. Норми, що стосуються окремих органів кримінальної юстиції, а відповідно стадій кримінального процесу, повинні

певним чином співвідноситися із принципами кримінальної юстиції як найбільш узагальненими нормами та гарантувати їх практичну реалізацію в процесі протидії злочинності.

Таким чином, аналіз способів нормативного закріплення принципів кримінальної юстиції дає змогу зробити наступні висновки:

– у законодавстві принципи не у всіх випадках виражені в одній нормі, а кожний з них – в одній статті закону;

– прийнята законодавцем форма нормативного закріплення принципів кримінальної юстиції не може бути підставою для визнання (чи невизнання) відповідного положення принципом.

Виходячи із того, що принципи кримінальної юстиції – це закріплені у законі вихідні положення, що визначають її соціальну сутність і спрямованість, необхідно визнати, що ці положення єдині для всієї системи, яку вони охоплюють своїм змістом, і зокрема діяльність усіх її суб'єктів (органів).

1. Словарь иностранных слов. – М., 1986. – С. 409. **2.** Полянский Н.Н. Методика ведения спецсеминара по уголовному процессу // Социалистическая законность. – 1952. – № 2. – С. 44. **3.** Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики). – М., 1971. – С.16. **4.** Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956. – С. 83, 84; Элькин Л.С. Уголовно-процессуальное право. – Л., 1957. – Т. II. – С. 602; Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958. – С. 73; Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. – М., 1960. – С. 26–27. **5.** Томин В.Т. О понятии принципа советского уголовного процесса: Труды Высшей школы МООП РСФСР. – М., 1965. – Вып. 12. – С. 193, 194, 195; Савицкий М.Я. К вопросу о системе принципов советского уголовного процесса // Советское государство и право. – 1950. – № 1. – С. 45. **6.** Добровольская Т.Н. Цит. работа. – С. 11. **7.** Строгович М.С. Курс советского криминального процесса и принцип состязательности. – М., 1939. – С. 96. **8.** Ривлин А.Л. Понятия и система принципов советского правосудия. – М., 1962. – С. 33–34. **9.** Мотовиловкер Я.О. О принципах объективности истины, презумпции невиновности и состязательности процесса. – Ярославль, 1978. – С. 22. **10.** Касумов Ч.С. Презумпция невиновности в советском праве. – Баку, 1984. – С. 43–45. **11.** Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: Навч. посіб. – К., 2003. – С. 43. **12.** Тиричев И.В. Принципы уголовного процесса. – М., 1983. – С. 6. **13.** Добровольская Т.Н. Цит. работа. – С. 16. **14.** Кримінально-процесуальний кодекс України: Офіц. видання. – К., 2004. – С. 17.